

«MOTS ESCRITS EN LLOC DE PARAULES VIVES»:
LA TRADUCCIÓ A L'EPISTOLARI D'AGUSTÍ BARTRA
I ANTONI RIBERA (1947-1970)

LUCÍA AZPEITIA-ORTIZ*

TRILCAT

(Grup d'estudis de traducció, recepció i literatura catalana)

Universitat Pompeu Fabra

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article s'interroga per la relació epistolar entre Agustí Bartra i Antoni Ribera. Agustí Bartra, escriptor exiliat a Amèrica arran de la guerra civil espanyola, és una de les veus més singulars de les lletres catalanes del segle XX. Ha llegat una obra marcadament poètica (per bé que inclou tots els gèneres), escrita amb una llengua molt rica, i amb predilecció pels temes mítics. La trajectòria d'Antoni Ribera és absolutament eclèctica: consumat traductor de l'anglès per a diverses editorials, durant els primers anys del franquisme va editar clandestinament les revistes *Antologia dels fets, les idees i els homes d'Occident* i *Occident*, a més de publicar obra pròpia. Progressivament, va convertir les seves passions —el submarinisme, la ciència-ficció i la ufològia— en la seva feina, com a expert i divulgador.

Estudiar la literatura catalana durant la dictadura franquista obliga a tenir una mirada panòptica per dirigir-la, d'una banda, a Catalunya i, d'una altra, als exilis (en plural). La correspondència entre Bartra i Ribera facilita aquest desdoblament: permet escoltar totes dues veus alhora (una, des de Barcelona; l'altra, majoritàriament des de Mèxic, però també des dels Estats Units) i ofereix informació valuosa sobre els projectes literaris de Bartra, les empreses editorials de Ribera, la crítica d'ambdós sobre la literatura catalana —autors, llibres, ressenyes, intrigues...—, les seves lectures, les seves posicions sobre els models de català literari...

* Beneficiària d'un ajut Ayuda para la formación de profesorado universitario (FPU), en la convocatòria de 22/12/2016, finançat pel Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

Cal recordar que Bartra s'havia exiliat a França el febrer de 1939, i que va sojornar a la República Dominicana i a Cuba abans d'establir-se a Mèxic el 1941. Vivia a Mèxic D. F. quan el novembre de 1947 Ribera li escriví per primer cop, encetant així un intens contacte epistolar que va durar deu anys (1947-1957). Aquest intercanvi de «mots escrits en lloc de paraules vives» (19/04/1948, 5) s'interrompé brusca-ment quan el 1957 Bartra trencà la relació per desavinences ideològiques: Ribera s'havia fotografiat amb Franco, havia col·laborat amb la revista *Destino* i en una carta havia menystingut les dificultats de l'exili. Calgué esperar fins al 1959 perquè Bartra reprengué gradualment la correspondència i el diàleg es normalitzés. La tardor de 1961, durant el primer retorn de Bartra a Europa, els amics es van conèixer en persona a Argelers. Finalment, el 1970 Bartra va tornar a Catalunya després d'un exili que havia durat més de trenta anys. D'aquesta duradora relació epistolar, de gran importància per a tots dos, se'n conserven més de 700 cartes.

Aquest article comença presentant la correspondència d'Agustí Bartra i revisant què se n'ha estudiat fins ara. A continuació, descriu l'epistolari objecte d'estudi; a més d'exposar les consideracions teòriques que guien l'estudi. Després, explora el paper —molt rellevant— de la traducció en aquest epistolari. De fet, el cos de l'article és un relat, amb abundants citacions textuais, sobre el que aquestes cartes poden ensenyar entorn de la traducció en aquest context d'exili.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

2.1. Els Fons Agustí Bartra i Anna Murià a l'ACVOC

La immensa majoria de les fonts primàries relacionades amb Agustí Bartra es conserven a l'Arxiu Comarcal del Vallès Occidental-Arxiu Històric de Terrassa (ACVOC-AHT) (Terrassa, Barcelona). Hi estan repartides en dues col·leccions: principalment, al Fons Agustí Bartra (ACVOC90-17), però també al Fons Anna Murià i Romaní (ACVOC90-15). El Fons Bartra conserva originals literaris de l'escriptor, correspondència i documentació de relacions, retalls de premsa, els

llibres que l'escriptor va publicar, enregistraments sonors i objectes personals (DEPARTAMENT DE CULTURA s. d. *a*). El Fons Murià conté principalment documents relacionats amb l'escriptora, però també inclou escrits, documentació personal i obra literària d'Agustí Bartra (DEPARTAMENT DE CULTURA s. d. *b*).

La selecció i estructura actuals d'ambdós fons mantenen les que va establir Murià, escriptora i companya de Bartra. Murià, consagrada a facilitar i documentar la vida i l'obra de l'escriptor, va anar conservant documents d'interès per a la posteritat. El 1983, Murià va donar a l'Ajuntament de Terrassa una part d'aquest arxiu personal i, el 1999, la resta. Per aquest motiu, al catàleg de l'ACVOC-AHT hi consten dos fons diferents, amb sengles inventaris. Però, ja que es complementen, es podria parlar d'un únic «fons Bartra-Murià» (GONZÁLEZ I TURA 2008: 61).

2.2. La correspondència del Fons Agustí Bartra

Un dels principals especialistes en Bartra, Jaume Aulet, asseverava que la correspondència del Fons Bartra és clau «per ajudar a analitzar tant l'obra del poeta com el context històric i literari del moment» i «per reconstruir i entendre els anys de l'exili» (AULET 2005: 5). GONZÁLEZ I TURA (2008: 66, 67), que ha desenvolupat aquesta idea, entén que aquesta correspondència és important per tres motius. Primer, per la seva qualitat: a més de ser molt abundant —34 carpetes—, abraça una àmplia extensió temporal —entre 1934 i 1998— i sovint inclou còpies de les respostes enviades. Segon, perquè el gran ventall de corresponents (uns 180, AULET 1998: 539) il·lustra com evolucionen els vincles i la posició de Bartra tant pel que fa al món cultural de l'exili com al de l'interior. I, tercer, perquè abunden les informacions útils per entendre l'escriptura de Bartra, que informa de les obres en què treballa, els projectes que vol engegar i les seves inquietuds, a més d'expressar la seva poètica.

En un estudi panoràmic de les relacions epistolars d'Agustí Bartra a l'exili, Aulet (1998) ha distingit tres períodes. Entre 1939 i 1947, destaquen les cartes dels diversos camps de concentració i la comunicació amb exiliats, amb què es van manifestant importants diferències.

Entre 1947 i 1957, augmenta la relació amb Catalunya. Antoni Ribera és el principal interlocutor i vincle amb l'interior. Bartra, però, acaba aïllant-se, ja que interromp relacions amb Joan Fuster, Rafael Tasis, Josep Janés... (i temporalment, també amb Ribera). Entre 1957 i 1970, comença a plantejar-se la disjuntiva entre l'exili i el retorn. Amics retornats (Pere Calders) i escriptors joves (Oriol Pi de Cabanyes, Joaquim Carbó), que busquen el mestratge de Bartra, aconsellen aquesta darrera opció.

Fins ara, s'ha estudiat o editat una selecció dels epistolaris d'aquest fons (íntegrament o parcialment).¹ Aquestes publicacions —útils i necessàries— estudien principalment la relació de Bartra amb escriptors catalans de renom, ja fossin a l'exili o a Catalunya (alguns, després d'haver estat exiliats). Es constata, doncs, un cert biaix elitista.

2.3. L'epistolari amb Antoni Ribera

Sorpren que no s'hagi dedicat més atenció específica a la correspondència amb Antoni Ribera, el principal interlocutor de Bartra. L'epistolari Bartra-Ribera té un indubtable interès, que s'ha justificat en diverses ocasions.

Recentment, CAMPS-ARBÓS (2017: 58) assenyalava que encara ens falta l'edició de diversos epistolaris d'Agustí Bartra. En concret, cita els d'Antoni Ribera, Maurici Serrahima, Vicenç Riera Llorca o Josep M. Cruzet. González i Tura ha defensat que l'«extensa i intensa correspondència» amb Ribera és «un material documental de primer ordre» ja que «mostra clarament l'ús de les lletres com a mitjà de projecció de la figura del poeta exiliat, [i] com a espai de teorització literària» (GONZÁLEZ I TURA 2008: 68).

A hores d'ara, l'estudi més complet (AULET 1998) se centra en la visió de la literatura a Catalunya —esbiaixada, però influent— que Ri-

1. Aquestes publicacions (segueixo el repàs que en fa CAMPS-ARBÓS 2017) inclouen els següents interlocutors: Pere Calders, Joan Fuster, Domènec Guansé, Rolfe Humphries, C. A. Jordana, Miquel Martí i Pol, Joan Oliver, Antoni Ribera, Rafael Tasis, Francesc Trabal i Pere Vives.

bera transmeté a Bartra. Ribera va presentar «una vida literària catalana tremendament crispada i dividida entre bons i dolents [...] entre partidaris i detractors de Bartra» (AULET 1998: 544) i es va erigir en defensor i representant de Bartra a Catalunya. Això contribuí al mite del «poeta exiliat fidel a la pàtria» (AULET 1998: 543) alhora que l'aïllà: Bartra trenca amb gairebé tots els grups de l'exili i amb autors de Catalunya. Quan Bartra i Ribera van reprendre el diàleg, el panorama literari estava canviant i això modifica la seva relació: «Ribera [...] ja no necessita mites propis per a la confrontació de models [...] i ell, com a intel·lectual, ha quedat també totalment aïllat» (AULET 1998: 550). Aquesta acurada anàlisi no esgota les múltiples altres lectures que es poden fer d'aquest epistolari tan ric, qualificat de «fonamental» (AULET 1998: 540).

La correspondència entre Agustí Bartra i Antoni Ribera possiblement no s'ha explotat més per dos motius. Primer, per dificultats pràctiques: la gran quantitat de cartes complica una anàlisi detallada o una edició de textos. I, segon, per prejudicis: Ribera ha esdevingut una figura literària perifèrica, malgrat la seva tasca d'activisme cultural. Avui és principalment conegut com a escriptor de gènere (ciència-ficció) i divulgador d'ufologia. Aquest article aspira a posar en relleu la vàlua d'aquest epistolari, proposant-ne un nou itinerari de lectura.

3. OBJECTE D'ESTUDI

3.1. Descripció

Al Fons Bartra de l'ACVOC-AHT es conserven tant originals que Ribera va adreçar a Bartra com còpies d'aquelles missives que Bartra va enviar a Ribera.² Totes les cartes es localitzen a l'apartat «Correspondència i documentació de relacions. 1938-1987» del Fons Bartra, en tres dossiers, conservats en dues carpetes diferents (topogràfics: 46/2 i 47/1).

2. Algunes de les cartes conservades van ser escrites i signades per Murià. No haurien de figurar en el Fons Bartra, però les he incloses perquè són rellevants i, sobretot, perquè són cartes que Murià va escriure *en nom* de Bartra.

L'epistolari en què es basa aquest article no es correspon exactament amb les cartes que es conserven a l'arxiu: l'he creat com a tal per a aquesta recerca. Està format per una selecció de 659 documents (sobretot cartes —manuscrites i mecanoscrites—, però també postals, telegrams, targetes...), enviats durant l'exili de Bartra: entre 1947 i 1970. El Fons Bartra conserva altres 16 documents, que he exclòs perquè són posteriors a l'exili (des de 1971 fins a 1981).³

3.2. Consideracions teòriques

Un arxiu és un espai de memòria, que permet accedir a un passat. Derrida ens recorda, recorrent a l'etimologia, que, a més de ser espais físics, són espais simbòlics imbuïts d'autoritat:

le sens de «archive», son seul sens, lui vient de l'*arkheîon* grec: d'abord une maison, un domicile, une adresse, la demeure des magistrats supérieurs, les *archontes*, ceux qui commandaient. [...] C'est ainsi, dans cette *domiciliation*, dans cette assignation à demeure, que les archives ont lieu. La demeure, ce lieu où elles restent à demeure, marque ce passage institutionnel du privé au public (DERRIDA 1995: 12-13)

Els documents que preserven els arxius (cartes, dietaris, esborranys, fotos, llibres amb subratllats i anotacions als marges...) acostumen a ser únics i ajuden a documentar la naturalesa i l'abast de complexes xarxes personals: de contactes, d'influència intel·lectual, de suport econòmic, d'acció política, de pertinença a organitzacions... (HILL 1993: 61). Aquests materials, però, no són *el* passat, ja que diversos factors han condicionat prèviament la tria dels que finalment esdevindran fonts arxivístiques. Hill ha posat en relleu el caràcter selectiu del procés, que resumeix així:

3. Les xifres del meu estudi (659/675) no es corresponen amb les de l'inventari del fons (738) per discrepàncies de foliació. Al Fons Bartra hi ha alguns documents diferents agrupats sota un mateix identificador i documents únics amb més d'un identificador.

They are selective traces, however, filtered by the combined imprint of personal machinations and idiosyncrasies, family sensibilities, professional envy and collegial admiration, organizational mandates, bureaucratic decisions, archival traditions, social structure, power, wealth, and institutional inertia. (HILL 1993: 19)

Durant la meva recerca, s'han manifestat, a més, els següents factors, que cal tenir presents per valorar amb justesa aquest epistolari:

1. Les cartes poden expressar mentides conscients (he constatat disparitats amb altres epistolaris del fons). Triangular dades seria una manera d'abordar aquest punt.
2. Falten les cartes que es van perdre pel camí o es van fer desaparèixer: a l'Espanya franquista hi havia censura.
3. Hi ha cartes incompletes, de les quals falta algun full.
4. Hi ha cartes que no es troben al lloc que els pertoca. De vegades, apareixen més endavant, descontextualitzades.

Tots aquests factors erosionen la idea segons la qual es pot generar un coneixement transparent i aproblemàtic del passat.

La recerca arxivística també presenta qüestions ètiques. Com indiquen McKee i Porter (2012) —les idees de les quals resumeixo en aquest paràgraf—, treballar amb documents d'arxiu no acostuma a ser com llegir i citar materials publicats: hom contreu responsabilitats amb els individus i les comunitats que s'hi representen. Als documents arxivístics, les línies entre allò públic i allò privat poden ser molt tènues: pot resultar problemàtic assolir un equilibri just entre el dret a conèixer i el dret a la privacitat. Les autores emfasitzen la importància de guiar-se per una ètica de la representació (com representar a les persones de manera justa, exacta i ètica?). El meu propòsit inicial era deixar de banda qualsevol qüestió molt personal, tret que servís per explicar algun aspecte literari, però aquesta circumstància no s'ha donat.

Aquest epistolari presenta, a més, una singularitat: el seu abast. Sovint, s'ha problematitzat la recerca arxivística al·ludint al seu caràcter fragmentari, incomplet, parcial: a més d'espais de memòria, els arxius són «sites of loss, effacement and forgetting, where some voices are silent or silenced» (HODDER 2017: 452). Per això, els seus docu-

ments s'han pensat metafòricament com a «restes», «fragments», «fantasmes». Ara bé: aquesta escassetat, de vegades, no està renyida amb l'abundància. Hi ha casos en què als arxius trobem «the disorientating, overwhelming, bewildering volume of presence» (HODDER 2017: 453). Necessitem estratègies amb què fer front a l'excessiva abundor de materials, com és el cas d'aquest epistolari.

Finalment, considero els arxius no com a espais per trobar coneixements que ja existeixen, sinó com a fonts primàries que permeten crear coneixement (GAILLET 2012: 36, 39). Aquesta creació de coneixement implica, naturalment, una mediació en cada nivell de la comprensió (BIESECKER 2006). En aquest cas, la meua implicació (condicionada pel meu àmbit d'expertesa) es concreta en la meua tria temàtica: en aquest article, proposo un itinerari de lectura, prenent com a fil conductor la traducció en un context d'exili. Aquesta selecció és una resposta funcional al repte de l'abundància de documents. Alhora, lluny de ser un detall anecdòtic, permet tenir una visió de conjunt: la mediació lingüística és un dels nodes temàtics d'aquest epistolari.

He decidit escriure un relat polifònic, citant abundantment les cartes de manera literal, per tres motius. D'antuvi, perquè és la principal manera de legitimar el meu discurs. D'acord amb les convencions d'ús de fonts arxivístiques, cito amb precisió els documents utilitzats a les referències bibliogràfiques, per tal de garantir la reproductibilitat de la recerca.⁴ Ara bé: com que aquestes fonts són inèdites i d'accés més improbable que altres documents, la citació literal és una manera de conferir fiabilitat. A més, la selecció dels temes i l'estructura (*emplotment*) del relat són una manera d'anàlisi i de dotació de sentit: és a dir, d'escriure història (WHITE 1978). Finalment, citar aquestes fonts primàries és una òptima manera de començar a divulgar-les.

He emprat criteris d'edició poc intervencionistes: m'he limitat a corregir alguns petits errors ortotipogràfics (falta d'accents o errors

4. Les principals dades incloses són: nom de l'arxiu i del fons, topogràfic, nom de l'emissor, data i identificador del document. Al cos del text, les citacions s'acompanyen d'una referència abreujada: la data, l'identificador i, si escau, la pàgina del document.

evidents de picatge) i a escriure en cursiva els subratllats. He indicat entre claudàtors les addicions, supressions o modificacions.

4. LA TRADUCCIÓ I L'EXILI

Tant Bartra com Ribera van ser traductors professionals. A més de nombrosos textos no literaris i d'obres literàries no canòniques, ambdós van traduir molta literatura, sovint al castellà: entre d'altres, Bartra traduí Louise Labé, William Blake, Rainer Maria Rilke i Truman Capote,⁵ mentre que Ribera traduí Rudyard Kipling, Jack London, H. P. Lovecraft i Isaac Asimov.

En aquesta secció, m'interrogo pel paper de la traducció en aquest epistolari, amb la voluntat de saber què ensenya aquest cas sobre la traducció en un context d'exili. A les cartes, la traducció es representa com a solució estratègica, amb dos objectius principals: d'una banda, internacionalitzar i legitimar una literatura abolida, com la catalana, i, d'una altra, impulsar la carrera literària de Bartra.

5. Per a més informació sobre la feina de Bartra com a traductor, vegeu:

ABRAMS (2009): D. Sam Abrams, «Agustí Bartra», *Visat*, núm. 7 (abril). També disponible en línia a: <<http://www.visat.cat/espai-traductors/cat/traductor/215/0/0/agusti-bartra.html>> [Consulta: 29 maig 2018].

BACARDÍ (2017): Montserrat Bacardí, «Agustí Bartra: traduir en la terrible soledat catalana», *Revista de Filologia Románica*, vol. 32, núm. 1. També disponible en línia a: <<http://revistas.ucm.es/index.php/RFRM/article/view/54692>> [Consulta: 29 maig 2018].

Bartra també es va dedicar intensament a traduir i preparar antologies de poesia dels Estats Units. En aquest sentit, vegeu:

RUIZ CASANOVA (2011): José Francisco Ruiz Casanova, «Agustí Bartra: un (el) canon de la poesia norteamericana traducida al catalán y al castellano», dins: *Dos cuestiones de literatura comparada: Traducción y poesía. Exilio y traducción*, Madrid: Cátedra, ps. 219-248.

AZPEITIA-ORTIZ (2015): Lucía Azpeitia-Ortiz, *Una antología de la lírica norteamericana*, de Agustí Bartra: proceso de creación. Treball de fi de màster del postgrau «Comunicació lingüística i mediació multilingüe». Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge. Universitat Pompeu Fabra.

4.1. Traduir per internacionalitzar i legitimar una literatura abolida

Tant Ribera com Bartra proposaven la traducció com a solució d'alguns dels mals de la literatura catalana.

El 1948, Bartra va rebre una prestigiosa beca de la nord-americana John Simon Guggenheim Memorial Foundation, per dedicar-se a l'escriptura creativa. Durant els dos anys que va viure als Estats Units amb la seva família, també va preparar i traduir l'excepcional *Una antologia de la lírica nord-americana*, l'únic recull poètic que les lletres catalanes han dedicat a la poesia nord-americana al segle XX. La valoració que Ribera feu d'*Una antologia...* va ser enormement positiva: «Catalunya, en aquests moments, necessita obres d'internacionalització com la que tu has fet i estàs fent.» (01/06/1950, 117a). Igualment, va suggerir projectes en aquest sentit, tot i que no van fructificar: «No seria possible interessar la Fundació Guggenheim en una antologia contrària, és a dir, de poesia catalana en anglès per a un públic americà? Jo crec que, quan menys, hauries d'intentar de proposar-los-ho» (03/08/1951, 176).

Bartra també era conscient de la importància d'obtenir reconeixement mitjançant institucions internacionals. Fet i fet, confessava que «bona part de la joia que em produeix l'haver estat becat per la Guggenheim prové del fet que una institució com aquesta hagi decidit fer-me anar a treballar als E. U. en una obra en català, la qual cosa significa un reconeixement de l'existència i vigència de la nostra cultura» (14/08/1948, 15).

Així mateix, considerava prioritari exportar literatura catalana mitjançant la traducció. En aquest sentit, la publicació del seu poema *Oda atlàntica*, traduït al castellà, a la revista *Las Españas*, li va semblar «una fita i un triomf del nostre esperit» perquè «D'aquesta revista, la més important de les que s'editen en castellà a l'exili, se'n fa un tiratge de 2500 ex., que s'escampen arreu del món» (20/06/1951, 167). Bartra argumentava que «El món no sap res de la nostra poesia, i ja comença a ésser hora que hom treballi apuntant cap a una expansió espiritual que ha estat tan negligida» (07/07/1952, 26).

La ja esmentada *Una antologia de la lírica nord-americana* serveix de frontissa entre aquest objectiu i el següent. En efecte, es comprova

ben clarament que Bartra la va fer mogut per un doble propòsit: contribuir a fomentar la literatura catalana i promocionar-se com a escriptor.

En primer lloc, Bartra considerava que el recull servia la literatura catalana de dues maneres. D'una banda, l'enriquia amb una obra excepcional, que, a més, havia funcionat com a pedra de toc per al català literari. Bartra ho argumentava així:

Un escriptor de llengua castellana amic meu —és un home que visqué anys a Catalunya i coneix bé el català i les nostres coses— em deia l'altre dia que allò que jo he demostrat amb la meva antologia no és pas l'existència d'una gran poesia nord-americana —per bé que alguns dels seus poetes torregen per la seva força i inspiració— sinó el gran punt de maduresa i plasticitat a què ha arribat el català com a llengua literària. I afegí que més que un triomf de la poesia nord-americana és una gran victòria del català. Hi ha molt de veritat en aquesta opinió. Certament, en les traduccions difícils es posen a prova els registres més profunds d'un idioma i s'hi transmuten qualitats i valors latents i disperses. Només els grans idiomes vius són assimiladors o traductors, és a dir, disposen de motlles que permeten tota classe de foses. Estic content que la meva antologia sigui un testimoni d'això, i que hi hagi gent que se n'adona. (30/01/1952, 4)

De l'altra, aquesta obra contribuïa a difondre la llengua i la cultura catalanes. La citació següent resumeix la seva voluntat d'universalització:

No t'imagines la propaganda nostra que farà això. Tots aquests poetes, i molta altra gent, tindrà notícia de l'existència de Catalunya per aquest llibre. Ningú no ha fet mai una antologia de la poesia nord-americana, en cap idioma, tan completa, amb notes crítiques, biogràfiques i bibliogràfiques. (12/05/1950, 113)

I, en segon lloc, traduir *Una antologia...* era una manera d'acumular prou capital simbòlic —esdevenint-ne expert— i econòmic —gràcies a les vendes— per tal de tornar a Europa: «Si tinc sort, ella, la senyora antologia, pot fer que l'any vinent ens abracem. O abans. La meva

conferència a la Wesleyan és el primer moviment tàctic que faig. [...] Tinc fam d'Europa» (14/04/1950, 107).

4.2. Traduir per impulsar la carrera literària de Bartra

La traducció resulta especialment interessant per l'ús, diferenciat, que en fan ambdós corresponents, amb l'objectiu comú de promoure l'obra de Bartra.

4.2.1. *Antoni Ribera, mediador fonamental*

Ribera va ser el primer (i, durant molt de temps, principal) valedor i difusor de Bartra a Catalunya. Els exemples del seu compromís amb els projectes de Bartra són molt abundosos. Va divulgar textos de i sobre Bartra a les seves publicacions, *Antologia i Occident*, que «foren la porta d'entrada a Catalunya de la figura i l'obra de Bartra» (RIBERA 1988: 109). Amb comentaris, crítica, consells, gestions i intensificació de vincles internacionals, Ribera va complir la promesa que feu al seu amic a finals de la dècada dels 40: «Mira: estic decidit a donar seriosament la batalla per implantar-te a Catalunya» (29/04/1949, 50b).

Unint això al desig de Ribera d'internacionalitzar la cultura catalana, sembla lògic que Ribera fes un pas més enllà: va buscar els primers traductors de Bartra, estrangers (Adele Faccio, Manuel de Seabra i Louis Bayle) o catalans (Montserrat Casamada), i va fer d'enllaç entre aquests i l'escriptor. En alguns casos, fins i tot va col·laborar en el procés de traducció o en les revisions. Ribera confessava a Bartra que li plaïa molt «poder servir-vos en aquesta, diguem-ne expansió internacional de la vostra obra» (15/09/1948, 18), gestió en què es presentava com a hàbil diplomàtic: «L'Adele, Bayle i Seabra foren adquisicions meves» (08/12/1955, 201).

Adele Faccio era llicenciada en llengües per la Universitat de Gènova i professora. Ribera la va conèixer quan ella vivia a Barcelona. El 1948, Faccio va traduir a l'italià diversos fragments de *Màrsias i Adila* per a la revista italiana *Glauco. Rivista trimestrale di lettere critica ed*

arte, ajudada per Ribera. Entre 1948 i 1949, es va comprometre a traduir el poema *Rèquiem* per a un dels *Quaderns de poesia* de Mondadori, centrat en la literatura catalana, però el projecte finalment no es va portar a terme.

Louis Bayle era un escriptor en francès i occità provençal, professor i membre del Félibrige, que vivia a Rabat. Va traduir una part del poema *Màrsias i Adila* en col·laboració amb Ribera. L'estiu de 1952 va passar expressament una setmana amb ell a Barcelona. Per a publicar el llibre (*Le livre de Marsias*, París: Pierre Seghers, 1956), van caldre 500 subscripcions, tant a Mèxic com a Catalunya i a França: se'n van encarregar Bartra, Ribera i Bayle, respectivament.

Manuel de Seabra, escriptor en portuguès —i després també en català— i traductor del català al portuguès, va traduir les narracions aplegades a *Os melhores contos catalães* (Lisboa: Portugália, 1954). Aquest recull, preparat i prologat per Ribera, incloïa el conte «A morte de Laertes», de Bartra. El mateix any, Seabra va traduir al portuguès *Màrsias i Adila* per a la revista portuguesa *NEO*. Ribera en va revisar la traducció durant una visita de Seabra a Barcelona. La versió es va presentar a un premi de traducció dels Jocs Florals de São Paulo de 1954, que va guanyar.

Quant a les traductores catalanes, destaca Montserrat Casamada. Al llarg del 1951, Casamada va fer versions al castellà de diversos fragments (*La mort de Laertes*, *Euriclea*) que després formarien part del llibre *Odisseu*.

Finalment, Ribera va suggerir altres possibles traductors, amb els quals el contacte no va fructificar: al romanès (l'escriptor Mihai Ticănescu), al suec (el professor Martí Planas Casanovas) i altres traductors al portuguès, com ara l'escriptor Teixeira de Pascoas.

En algun cas, Bartra demanà directament a Ribera la seva intermediació: «Has escrit a Louis Bayle proposant-li la traducció de “M i A”? Des del punt de vista a la nostra tornada a Europa, això podria ésser d'una importància vital» (18/06/1950, 120).

Durant els primers anys de l'exili, Bartra mostrava una gran confiança en l'impacte positiu de les traduccions, que podien funcionar com a salconduits. Reprodueixo un fragment extens de 1949, que n'és altament significatiu:

Com té la traducció d'Adila? [Adele Faccio] [...] Digues-li que el text italià del poema —i si s'edita a Itàlia encara més— podria influir d'una manera decisiva en la publicació del poema en anglès. [...] Hi ha actualment als E.U. un interès molt viu per les coses d'Itàlia, es publiquen traduccions de novel·les italianes d'autors joves, escriptors nord-americans publiquen llibres sobre les seves experiències italianes, se segueix de bastant a prop el moviment intel·lectual italià. Fa algunes setmanes vaig escriure a una casa editorial que publica traduccions de l'italià oferint-los el poema. No he rebut cap resposta encara, però sé amb quines dificultats de traducció s'haurà de topiar si l'obra interessés a l'editorial "New Directions". En canvi, un trasllat de l'italià a l'anglès, i trobant-me jo aquí per a intervenir-hi, podria simplificar molt l'afer, car hi ha a dojo traductors de l'italià a l'anglès. Adele, doncs, té a les seves mans quelcom que podria ésser d'un abast incalculable, tant per a la meua obra com per al meu futur personal. (26/08/1949)

Bartra era un autor compromès amb les seves traduccions. De vegades, col·laborava amb els seus traductors, amb la voluntat de facilitar-los la tasca. Així, recomanava a Ribera:

Insisteix [a Louis Bayle] perquè accepti, i, en fer-ho, tant de bo que els déus t'inspirin a llevar-li la darrera guspira de refús. [...] Fes-li veure que entre tu i jo el podem ajudar molt en la traducció, que ens faci llistes de paraules que no sàpiga, d'expressions que no conegui, etc. (20/08/1950, 130)

4.2.2. *Agustí Bartra, autotraductor consumat*

Les cartes d'aquest epistolari permeten confirmar que Bartra es va autotraduir entre català i castellà (en ambdues direccions). Les seves autotraduccions havien estat, fins ara, omeses o tractades de manera marginal, a despit de l'important corpus bilingüe resultant (7 autotraduccions —15 obres en total—, i 2 antologies autotraduïdes). La meua tesi doctoral (*Les autotraduccions d'Agustí Bartra a l'exili*), en curs, se n'ocupa.

L'epistolari mostra l'actitud de Bartra cap a l'autotraducció. Per exemple, al·ludint a *El ojo de Polifemo* (antologia-biografia en

castellà, que propicià la seva fama a Mèxic), l'escriptor s'expressava en termes molt negatius: «L'única cosa que em desplaú és que em veig obligat a fer de bèstia de sínia de la meva pròpia poesia[:] a traduir-me.» (20/01/1957, 239c). En altres casos, però, la percepció era més positiva: «Estic ennavegadíssim en el text català de La lluna mor amb aigua [...] M'està sortint una versió l'eficàcia i la bellesa de la qual em deixa astorat. No em pensava que em fos tan fàcil» (13/06/1968, 155).

Possiblement, per tal de dignificar la seva feina, Bartra acostuma a precisar que no fa a una mera *traducció* sinó una *versió*: «Emmanuel Carballo em va demanar poemes per a la Revista de Literatura Mexicana, i li vaig donar una versió de Contrapunt de la qual estic molt content, perquè més que una traducció és una re-creació» (28/12/1955, 206). Efectivament, hi ha casos en què les autotraduccions van implicar canvis substancials en les obres: «la nova versió de Marsias i Adila, que en realitat és una obra nova de cap a cap» (13/05/1961, 18). De vegades, influïa el desig de reescriure i millorar l'obra: «Ai de mi, que tan allunyat estic d'aquesta primera versió del poema! No en puc rellegir fragments sense escriuir-me, i són ben pocs els versos que he aprofitat en la composició de la nova obra» (23/04/1962, 32).

Les cartes a Ribera també proporcionen informacions de caire més pràctic. Per exemple, assenyalen algunes causes de les autotraduccions, com ara els encàrrecs: Bartra va fer la «versió castellana parcial» del *Cartell als murs de la meva pàtria* «empès per la circumstància que el director de la Revista de la Universidad me l'ha demanat per al número de febrer» (30/01/1969, 184a). Així mateix, hi ha detalls sobre la manera de treballar. En algun cas —només al començament de l'exili—, Bartra es va autotraduir en col·laboració (parlem, doncs, de *semiatotraducció*, seguint DASILVA 2017): «[m'abassega] la traducció al castellà d'Odisseu, que faig amb en Ramon Xirau» (10/12/1954, 163).

Bàsicament, sembla que les autotraduccions estaven motivades per qüestions econòmiques i de prestigi. Per exemple, Bartra pressentia que *Odiseo* (l'autotraducció al castellà d'*Odisseu*) «marcarà un tombant definitiu en l'expansió de la meva obra» (08/01/1955, 166).

Finalment, resulten reveladores les valoracions que Bartra expressava sobre les possibilitats de les llengües implicades. El 1951, Bartra lamentava «la manca de flexibilitat que té el castellà quan ha d'emmotllar formes catalanes» i constatava grans limitacions:

Tots ho hem patit, això. La consciència de traïr se'ns fa més viva quan operem amb el castellà que no pas amb qualsevol altre idioma. Jo, per exemple, he pogut traduir al català amb una relativa facilitat quatre-cents planes de poesia en anglès, però no m'hauria atrevit a fer la mateixa cosa del castellà al català o a l'inrevés. (28/07/1951, 175)

És interessant constatar com, amb el temps, aquestes creences no van resultar cap obstacle per autotraduir-se.

5. CONCLUSIONS

La primera evidència d'aquest article és que l'exili implica traducció. Per tant, si estudiem la literatura de/a l'exili, hem d'incloure la traducció. Com a realitat —o en molts casos— com a projecte, en va ser un component fonamental. Els seus objectius van ser diversos: d'una banda, enriquir i revifar la literatura catalana; de l'altra, legitimar-la i donar-la a conèixer, atesa la seva precària situació.

Però també es va emprar per divulgar obres personals, com il·lustra el cas de Bartra i, fins i tot, per viure i sobreviure a l'exili, com a salconduit internacional. Centrant-nos específicament en el cas d'Agustí Bartra (singular i paradigmàtic), aquest estudi també proporciona noves dades i conclusions rellevants.

En primer lloc, completo el coneixement disponible sobre la tasca d'Antoni Ribera com a difusor de Bartra. A més de ser el principal difusor de Bartra a Catalunya, s'ha pogut demostrar que Ribera també va tenir un paper decisiu com a mediador intercultural i interlingüístic. Durant la primera època de l'exili —i fins al trencament de la relació epistolar— va impulsar la internacionalització de l'obra bartriana en propiciar-ne i facilitar-ne la traducció. No puc valorar la recepció d'aquestes traduccions a l'italià, el francès i el portuguès,

però sí que sembla prou clar que Bartra les va emprar com a prova de la difusió de la seva obra (per exemple, quan el 1961 va demanar la seva tercera beca Guggenheim, que, extraordinàriament, li va ser atorgada).

En segon lloc, poso de manifest que la traducció —igual que l'exili—, és indestriable de l'obra de Bartra. Va funcionar com a mecanisme de promoció, difusió i prestigi; en definitiva, de progrés en la carrera literària. I ho va fer de dues maneres: mitjançant la traducció pròpiament dita i mitjançant l'autotraducció. No podem oblidar que Bartra va *esdevenir* escriptor a l'exili, en una situació d'extraterritorialitat. Així doncs, proposo que la bilocació i l'autotraducció són inherents a la seva obra. Estudiar l'obra i la recepció de Bartra a partir d'aquestes premisses —de difícil hibridisme i duplicitat— enriqueix la interpretació. Alhora, l'estudi de cas en curs sobre les seves autotraduccions contribuirà a aprofundir en el coneixement de l'autotraducció catalana: proporcionarà noves claus temporals (històriques) i contextuals (una situació d'exili), que ampliaran i matisaran aquest concepte.

BIBLIOGRAFIA

1. Fonts primàries

Arxiu Comarcal del Vallès Occidental-Arxiu Històric de Terrassa: 13/22
Agustí Bartra i Leonart, Correspondència,

46/2:

Agustí Bartra, 19/04/1948, 5.

Agustí Bartra, 14/08/1948, 15.

Antoni Ribera, 15/09/1948, 18.

Antoni Ribera, 29/04/1949, 50.

Agustí Bartra, 26/08/1949, 71.

Agustí Bartra, 14/04/1950, 107.

Agustí Bartra, 12/05/1950, 113.

Antoni Ribera, 01/06/1950, 117.

Agustí Bartra, 06/06/1950, 118

Agustí Bartra, 18/06/1950, 120.

- Agustí Bartra, 20/08/1950, 130.
 Agustí Bartra, 20/06/1951, 167.
 Agustí Bartra, 28/07/1951, 175.
 Antoni Ribera, 03/08/1951, 176.
 47/1:
 Agustí Bartra, 30/1/1952, 4.
 Agustí Bartra, 07/07/1952, 26.
 Agustí Bartra, 10/12/1954, 163.
 Agustí Bartra, 08/01/1955, 166.
 Antoni Ribera, 08/12/1955, 201.
 Agustí Bartra, 28/12/1955, 206.
 Agustí Bartra, 20/01/1957, 239.
 Agustí Bartra, 13/05/1961, 18.
 Agustí Bartra, 23/04/1962, 32.
 Agustí Bartra, 13/06/1968, 155.
 Agustí Bartra, 30/01/1969, 184.

2. Referències bibliogràfiques

- AULET (1998): Jaume Aulet, «La correspondència d'exili d'Agustí Bartra», dins: *El exilio literario español de 1939. Actas del Primer Congreso Internacional (Bellaterra 27 de novembre - 1 de desembre de 1995)*, Sant Cugat del Vallès: Associació d'Idees - GEXEL, ps. 539-553.
- AULET (2005): Jaume Aulet, *Correspondència amb Agustí Bartra des de l'exili xilè. Cartes de C. A. Jordana, Domènec Guansé i Francesc Trabal*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa.
- BIESECKER (2006): Barbara A. Biesecker, «Of historicity, rhetoric: The archive as scene of invention», *Rhetoric & Public Affairs*, vol. 9, núm. 1, ps. 124-131. També disponible en línia a: <<https://muse.jhu.edu/article/198643>> [Consulta: 29 maig 2018].
- CAMPS-ARBÓS (2017): Josep Camps-Arbós, «La correspondència entre Agustí Bartra i Rafael Tasis: un diàleg entre l'exili i la Catalunya franquista», *Llengua & literatura*, núm. 27, ps. 57-80. També disponible en línia a: <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000242/00000009.pdf>> [Consulta: 29 maig 2018].
- DASILVA (2017): Xosé Manuel Dasilva, «A semiautotradução: modalidade e variantes», *Cadernos de Tradução*, vol. 37, núm. 2 (maig), p. 229-245. També disponible en línia a: <<https://periodicos.ufsc.br/index.php/traducao/article/view/2175-7968.2017v37n2p229>> [Consulta: 29 maig 2018].

- DEPARTAMENT DE CULTURA (s. d.): Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, «Fitxa del fons Agustí Bartra», <<https://bit.ly/2jPgJqr>> [Consulta: 29 maig 2018].
- DEPARTAMENT DE CULTURA (s. d.): Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, «Fitxa del fons Anna Murià», <<https://bit.ly/2FcMcLd>> [Consulta: 29 maig 2018].
- DERRIDA (1995): Jacques Derrida, *Mal d'archive. Une impression freudienne*, París: Galilée.
- GAILLET (2012): Lynée Lewis Gaillet, «(Per)Forming archival research methodologies», *College Composition and Communication*, vol. 64, núm. 1, ps. 35-58. També disponible en línia a: <https://www.jstor.org/stable/23264916?seq=1#page_scan_tab_contents> [Consulta: 29 maig 2018].
- GONZÁLEZ I TURA (2008): Oriol González i Tura, «Com acostar-nos al poeta: el fons Bartra de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa. Descripció i interpretació», *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, núm. 130 (novembre), ps. 61-70.
- HILL (1993): Michael R. Hill, *Archival Strategies and Techniques*. Newbury Park: Sage.
- HODDER (2017): Jake Hodder, «On Absence and Abundance: Biography as Method in Archival Research», *Area*, vol. 49, núm. 4 (desembre), ps. 452-59. També disponible en línia a: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/area.12329>> [Consulta: 29 maig 2018].
- MCKEE I PORTER (2012): Heidi A. McKee i James E. Porter, «The ethics of archival research», *College Composition and Communication*, vol. 64, núm. 1, ps. 59-81. També disponible en línia a: <https://www.jstor.org/stable/23264917?seq=1#page_scan_tab_contents> [Consulta: 29 maig 2018].
- RIBERA (1988): Antoni Ribera, «Bartra i la revista *Antologia*: una relació entre l'exili i l'interior», *Faig*, núm. 30 (octubre), ps. 107-115.
- WHITE (1978): Hayden White, «The historical text as a literary artifact», dins: *Tropics of discourse: essays in cultural criticism*, Baltimore: John Hopkins University Press, ps. 81-100.